

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

**Оксана Горбачик,
Олександр Козій**

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ І АФРИКИ

Частина 1

Методичні матеріали до семінарських занять

**Дрогобич
2023**

УДК 94(5+6)"19/..."(072)

Г 67

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(№ 5 від 29 квітня 2015 р.)

Рецензенти:

Стецик Ю.О., доктор історичних наук, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Медвідь О.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск:

Петречко О.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Горбачик О., Козій О.

Г 67 Новітня історія країн Азії і Африки. Частина 1: методичні матеріали для семінарських занять [для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 «Середня освіта (Історія)» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»]. Вид. друге, доопрац. Дрогобич : ДДПУ ім. Івана Франка, 2023. 56 с.

Матеріали відповідають програмі курсу «Новітня історія країн Азії і Африки» для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» спеціальності «Історія», затверджені вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. У виданні вміщено теми та питання практичних занять, подано методичні рекомендації щодо їх розгляду, а також термінологічний словник. Плани та методичні рекомендації для семінарських занять передбачають розгляд періоду новітньої історії країн Азії і Африки з часу завершення Першої світової війни і до середини ХХ століття. Тематика семінарських занять спрямована на ґрунтовніше вивчення новітньої історії Сходу, яка є надзвичайно важливою складовою всесвітньої історії.

Посібник призначений для студентів ІV курсу факультету історії, педагогіки та психології, а також може бути корисний для вчителів середніх шкіл.

Зміст

Передмова	4
ТЕМА 1. Особливості розвитку Японії у 1918–1939 рр.	8
ТЕМА 2. Національно-визвольна війна китайського народу проти японських агресорів (1937–1945 рр.)	12
ТЕМА 3. Антиколоніальна боротьба народів Індії у міжвоєнний період (1918–1939 рр.)	17
ТЕМА 4. Кемалістська революція і радикальні перетворення в Туреччині у міжвоєнний період (1918–1939 рр.)	22
ТЕМА 5. Афганістан у міжвоєнний період (1918–1939 рр.)	28
ТЕМА 6. Реформи Реза-шаха Пехлеві в Ірані (1918–1939 рр.)	32
ТЕМА 7. Палестина під мандатом Великобританії (1920–1947 рр.)	36
Термінологічний словник	40

Передмова

Навчальна дисципліна «Новітня історія країн Азії і Африки» є складовою частиною всесвітньої історії, а навчально-методичний посібник побудований із врахуванням того, що студенти до цього вивчали інші нормативні курси: «Історія України» (новий період), «Нова історія країн Європи та Америки», «Історія слов'янських народів (новий період)», «Нова історія країн Азії та Африки» тощо.

«Новітня історія країн Азії і Африки» належить до переліку дисциплін, які завершують підготовку історика. Цей курс є логічним продовженням курсу «Нової історії країн Азії та Африки» й охоплює комплекс теоретичних проблем з історії країн Сходу за період з 1918 року до початку XXI ст. в рамках якого функціонувало політичне, соціально-економічне та культурне середовище досліджуваного регіону. Тому передбачається, що студентами буде використана уся сукупність знань, отриманих у процесі вивчення різноманітних дисциплін історичного та загальногуманітарного циклу. Студентам можна і необхідно творчо використати свої знання з історії економічних учень, політології, історії релігій світу. Вони матимуть нагоду справдити свої теоретичні знання на конкретно-історичних прикладах розвитку країн Азії і Африки.

Метою курсу є засвоєння одного з найважливіших періодів історії, який дає змогу сформулювати наукову систему знань про розвиток східної цивілізації у вказаний період й усвідомити специфічні особливості соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країн Азії і Африки періоду XX – початку XXI ст. Вивчення сукупності фактів подій і явищ новітньої історії країн Азії і Африки повинно відбуватися на основі аналізу джерел і дослідницької літератури.

У процесі вивчення дисципліни студенти повинні знати:

а) поняття і категорії:

колоніальна система імперіалізму, монополізація, націоналізація, глобалізація, мандатна система, гандизм, касти, мархаенізм, сатьяграха, ідеологія суньятсемізму, кемалізм, етатизм, система колоніального управління, халіфат, династія, імперія, екстремізм, сепаратизм, сіонізм,

сіоністська колонізація, домініон, дзайбацу, концесії, ідеологія африканського націоналізму, метрополія, колонії, династія, наднаціональні ідеології, панісламізм, сіонізм, панарабізм, тюркізм і пантюркізм, пантеїзм, маоїзм, хунвейбіни, ламаїзм, шиїзм, суннізм, «рух неприєднання», державно-національна ідеологія, ідеологія національного прагматизму, держави «правлячих ідеологій»;

б) історичні явища, суспільні закономірності і процеси:

періодизація, джерела та історіографія новітньої історії Сходу, аграрні структури в умовах колоніально-капіталістичної економіки, особливості становлення капіталізму у міському господарстві, політичні та соціальні процеси на Сході, історичні форми колоніалізму, основні методи й етапи колоніалізму, соціально-становий поділ суспільства, політичні і соціальні реформи, модернізація суспільства, формування нових класів і прошарків, міжнародна система господарських зв'язків, цивілізаційні взаємовпливи Сходу і Заходу, процес деколонізації другої половини 40-х – 80-ті рр. ХХ ст., вибір політичних шляхів розвитку країнами Сходу, спроби впровадження соціально-економічних реформ, сучасні процеси в афро-азійському світі.

Уміти:

а) загальна компетентність:

- формулювати проблему, яка розглядається;
- визначати мету і завдання наукової проблеми;
- будувати одну або декілька робочих гіпотез з певної теми;
- вміти відбирати джерела, а також фактичний матеріал, які необхідні для обґрунтування теорії, викладу проблеми, розгляду причинно-наслідкових зв'язків;

б) компетентність, що відповідає предмету:

- розкривати тенденції у розвитку науки та історіографії новітньої історії країн Сходу, дати характеристику джерельної бази, хронології та періодизації;
- працювати з історичними картами;
- розкривати методи колоніальної експлуатації в епоху імперіалізму;

- характеризувати взаємодію традиційних укладів із західним колоніальним капіталом;
- виділяти в історії країн Сходу корінні проблеми: вплив природних умов на економіку та культуру, періоди розквіту і занепаду, політичні і соціальні процеси як наслідок колоніального панування;
- дати характеристику колоніальної політики європейських держав у країнах Азії та Африки після завершення Першої світової війни;
- вказати на особливості соціально-економічного та політичного розвитку в країнах Сходу у міжвоєнний період;
- з'ясувати роль Африки південніше Сахари у післявоєнній світовій економіці та зміни в характері колоніальної експлуатації;
- охарактеризувати процеси деколонізації після завершення Другої світової війни та досягнення і втрати країн тихоокеанського регіону у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.;
- згідно з панівними в сучасній історіографії методології та дослідницьких технік, інтерпретувати корінні проблеми розвитку в країнах Сходу.

Курс орієнтує на такі види професійної діяльності:

- навчально-виховний;
- науково-методичний;
- культурнопросвітницький.

Сучасний історик повинен бути всесторонньо освіченою людиною, постійно аналізувати інформацію про світ, який досить швидко змінюється, і регулярно простежувати події, що відбуваються.

Тематика і питання семінарських занять сформульовані відповідно до програми курсу, а розроблені методичні рекомендації суттєво допоможуть студентові розібратися у значній кількості фактичного матеріалу.

До кожної запропонованої теми семінарських занять долучено теми індивідуальних завдань, список основних джерел та літератури, що значною мірою допоможуть зорієнтуватися в історіографії тієї чи тієї проблеми. Крім того, до кожної з тем семінарських занять подано перелік основних дат та подій.

Навчальне видання також містить термінологічний словник, що є важливим для кращого запам'ятовування понять, термінів тощо.

Методичні матеріали відповідають програмі курсу «Новітня історія країн Азії і Африки» для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 «Середня освіта (Історія)» галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка», затвердженої науково-методичною радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 14 грудня 2019 р.).

ТЕМА 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЯПОНІЇ У 1918–1939 рр.

1. Становище у народному господарстві у міжвоєнний період.
2. Альтернативи політичного розвитку Японії у 20–30-х рр.
3. Агресивний зовнішньополітичний курс.

Індивідуальні завдання:

1. «Демократія Тайсе»: доля лібералізму в Японії у першій половині ХХ ст.
2. Меморандум Танаки (1927 р.).
3. Радянсько-японські прикордонні конфлікти в 1938–1939 рр.

ДЖЕРЕЛА

1. Hardacre, Helen. Shinto and the State, 1868–1988. Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1989. URL: <https://archive.org/details/shintstate1868190000hard>
2. Harvey, Robert. American shogun : General MacArthur, Emperor Hirohito and the drama of modern Japan. 480p. URL: <https://archive.org/details/americanshogunge0000harv>

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконь А.О. Німецько-японські відносини напередодні Другої світової війни (1933–1939 рр.) : дис. ... канд. історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія / Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2019.
2. Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки (1871–1917). Львів, 1986.
3. Головченко В.І., Рубель В.А. Нова історія Азії та Африки. Колоніальний Схід (кінець ХІХ – друга третина ХХ ст.) : навч. посіб. / Київ : Либідь, 2010. 520 с.
4. Жуковський А. Японія. *Енциклопедія українознавства*. Львів, 2000. Т. 10.

5. Капранов С.В. Китай в ідеології японського паназіатизму. *Китай очима Азії*: кол. монографія / Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України ; Українська асоціація китаєзнавців. Київ, 2017. С. 146–217.
6. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів : Афіша, 2005. 430 с.
7. Пилипенко О.Є. Зовнішня політика Японії в першій половині ХХ століття. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка*. 2013. Вип. 2. С. 6–10. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvamu_ekon_2013_2_3
8. Пронь С.В. Історія Японії (від реставрації Мейдзі до сучасності: 1868–2009 роки). Миколаїв, 2010. 547 с.
9. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець ХХ ст.). Суми : Університетська книга, 2003. 288 с.
10. Gordon A. A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present. New York : Oxford University Press, 2003. 384 p.
11. McClain's J. Japan: A Modern History (New York: W.W. Norton, 2002). 752 p. URL: <https://archive.org/details/japanmodernhisto00mccl>
12. Tames R. A Traveller's History of Japan. New York : Interlink Books. URL: <https://archive.org/details/travellershistor00tame/ mode/2up>

Основні дати та події:

- ✓ 1921–1922 рр. конференція у Вашингтоні, на якій Японія опинилася у дипломатичній ізоляції;
- ✓ 1 вересня 1923 р. – землетрус у Токіо;
- ✓ травень 1924 р. – вперше парламент отримав право створювати відповідальний уряд: було утворено перший кабінет на партійній основі. Ним став уряд Като Такаакі, створений на базі партії «Мінсейто».
- ✓ 1927 р. – почався черговий спад виробництва і активізувався наступ консервативно-радикальних сил;
- ✓ 1927 р. – Меморандум Танаки;

- ✓ *вересень 1931 р. – Японія переходить до агресивної зовнішньої політики, захопивши в Китаї Маньчжурію;*
- ✓ *1933 р. – вихід Японії з Ліги Націй;*
- ✓ *1938–1939 рр. – радянсько-японські прикордонні конфлікти;*
- ✓ *1937–1945 рр. – китайсько-японська війна;*
- ✓ *1940 р. – Троїстий пакт: Японія – Німеччина – Італія.*

Методичні рекомендації

Мета заняття – показати сутність соціально-економічних та політичних процесів, які відбувалися в Японії після Першої світової війни.

У першому питанні насамперед треба охарактеризувати ситуацію на далекому Сході, яка склалася у ході Першої світової війни і наскільки ефективно Японія використала її у своїх інтересах. На завершальному етапі світової війни в країні зросла соціальна напруженість. У серпні 1918 р. відбулися масові виступи робітників і городян, які охопили 2/3 території Японії і увійшли в історію під назвою «рисових бунтів». Економічні негаразди посилювалися у зв'язку з економічною кризою 1920–1921 рр. і потужним землетрусом 1923 р., який забрав життя декількох десятків тисяч чоловік.

Лише у 1923 р. розпочалася повільна стабілізація економіки. Однак життєвий рівень населення продовжував залишатися низьким. Не випадково, що у 1924–1926 рр. Японією прокотилася хвиля робітничих страйків.

Якими засобами японський уряд намагався вирішити економічні проблеми на початку 20-х рр. і як саме знаходив шляхи виходу з кризи. Також необхідно висвітлити проблему зростання могутності «дзайбацу» та військово-інфляційну кон'юнктуру в період світової економічної кризи.

Друге питання передбачає з'ясування суспільно-політичної ситуації в країні. Як саме вирішилась дилема перед якою опинилася Японія після війни: розвивалась демократія чи посилювались традиційні структури? Покажіть тенденції політичного розвитку та його результати. Що таке «демократія Тайсе»? З діяльністю якого уряду пов'язується лібера-

лізація виборчого законодавства? У зв'язку з цим проаналізуйте «Закон про загальне виборче право» (1925 р.). Крім того, у цьому питанні треба охарактеризувати цивільний опозиційний рух та ультра націоналістичний рух у середовищі військових. Також з'ясуйте причини урядових криз в 30-х рр.

Поступово зростала агресивність Японії в галузі зовнішньої політики. Особливо яскраво це виявилось в період перебування при владі уряду генерала Танака. Студентам необхідно охарактеризувати пріоритетні напрями зовнішньополітичної стратегії японських мілітаристів на рубежі 20–30-х рр. ХХ ст.

Розкриваючи третє питання необхідно дати оцінку зовнішньополітичній діяльності Японії починаючи з Вашингтонської конференції 1921 р. і завершуючи радянсько-японським пактом про нейтралітет у квітні 1941 р. Особливу увагу треба звернути на активізацію ультра націоналістичних, радикальних настроїв в армії і перехід до агресивної зовнішньої політики на початку 1930-х рр. Вихід Японії з Ліги Націй у 1933 р. остаточно розв'язав руки агресивним силам країни і дав можливість приступити до реалізації експансіоністських планів у Китаї. Не варто забувати, що в середовищі японських політиків активно обговорювалися плани ведення війни проти СРСР. Опишіть події пов'язані із захопленням Японією Північно-Східного Китаю, японо-китайською війною та конфліктом біля озера Хасан і вздовж р. Халхин-Гол.

У висновках вкажіть на відносно позитивну військову кон'юнктуру, яка склалася для Японії у період та після завершення Першої світової війни і покажіть, як вона вплинула на подальший соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток держави.

ТЕМА 2. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА КИТАЙСЬКОГО НАРОДУ ПРОТИ ЯПОНСЬКИХ АГРЕСОРІВ (1937–1945 рр.)

1. Китай напередодні японського вторгнення.
2. Початковий період війни (1937–1941 рр.).
3. Завершальний етап війни і вигнання японських окупантів (1942–1945 рр.).

Індивідуальні завдання:

1. *Формування паназіатизму в першій половині ХХ ст. і проблеми модернізації Китаю.*
2. *Чан Кайши – політик і людина.*
3. *Насильство у Нанкіні: забутий холокост періоду Другої світової війни.*

ДЖЕРЕЛА

1. Сергійчук І.М. Китай у нові та новітні часи : практикум : навч. посіб. для вузів. Суми : Університетська книга, 2006. 329 с.
2. Chiang Kai-shek and His Time: New Historical and Historiographical Perspectives / Laura De Giorgi and Guido Samarani (edited by) 1. ed. Venezia: Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, 2017. 192 p.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардонова Є. Нанкінська різанина 1937 р. у працях японських дослідників: два погляди на одну проблему. *Українська орієнталістика* : збірник наукових праць. 2013–2014. Вип. 7–8. С. 164–167. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7485>
2. Величко В. Регіональна політика Китаю періоду колоніальної експансії великих держав (середина ХІХ ст. – 1945 р.). URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6513>
3. Вибрані літературні твори Чжу Цзиціна (1898–1948), видатного представника Руху 4 травня / пер. з кит. В.І. Гамяніна. *Україна – Китай*. 2019. № 2 (16).

4. Гобова Є.В. «Нова молодь» та Рух 4 травня. *Україна – Китай*. 2019. № 2 (16).

5. Головченко В.І. Чан Кайші. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2 т. / ред. кол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2 : М – Я. 812 с.

6. Зданєвська К. Різанина в Нанкіні. Трагедія, яка не повинна повторитися. URL: <https://glife.com.ua/історія-онлайн/дивовижний-китай/rianina-v-nankini-tragediya-yaka-ne-pov.html>

7. Капранов С.В. Еволюція паназіатизму в першій половині ХХ ст. і питання модернізації Китаю. *Сходознавство*. 2015. № 71–72. С. 27–45. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Skhodoz_2015_71-72_5

8. Коваль О.А. Як Рух 4 травня змінив Китай. *Україна – Китай*. 2019. № 2 (16).

9. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів : Афіша, 2005. 430 с.

10. Новіков В. Творці економічних див: Чан Кайші. URL: <https://petrimazepa.com/miraclecreatorchiangkaishek.html>

11. Підлущкий О. Постаті ХХ сторіччя. Київ: Дух і літера, 2007. 268 с.

12. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918–кінець ХХ ст.). Суми : Університетська книга, 2003. 288 с.

13. Урусов В.Б. Від Руху 4 травня до здійснення китайської мрії. *Україна – Китай*. 2019. № 2 (16).

Основні дати та події:

- ✓ 1912 р. – створення Національної партії Гоміндан на чолі із Сунь Ятсеном;
- ✓ 4 травня – 28 червня 1919 р. – патріотичний «Рух 4 травня»;
- ✓ 1921 р. – створення Комуністичної партії Китаю;
- ✓ січень 1924 р. – І з'їзд Гоміндану;

- ✓ 1 липня 1925 р. – гуаньчжоуський уряд проголосив себе Національним урядом Китаю і розпочав боротьбу за об'єднання країни;
- ✓ 1925–1927 рр. – революційна війна Гоміндану проти мілітаристів півночі;
- ✓ липень 1926 р. – гомінданівські війська вирушили в Північний похід;
- ✓ квітень 1927 р. – Чан Кайші проголосив у Шанхаї Національний уряд;
- ✓ вересень 1937 р. – створення єдиного фронту Гоміндану і КПК проти японських окупантів.

Методичні рекомендації

Мета заняття – з'ясувати умови, в яких відбувалася боротьба китайського народу проти японських загарбників, визначити фактори, які впливали на перебіг подій і наслідків.

У ході висвітлення першого питання треба показати суперечність соціально-економічної і політичної ситуації в країні після 12 квітня 1927 р., проаналізувати причини, що призвели до роз'єднання національного фронту, поразки КПК і приходу до влади гомінданівського угруповання Чан Кайші. Розкриваючи погляди керівництва Гоміндану і Комуністичної партії, варто охарактеризувати їх зміст, зв'язок з традиційними засадами, показати ступінь відповідності неупередженим потребам досягнення дійсного суверенітету і ґрунтовної модернізації Китаю.

Саме у той час Чан Кайші заявив про завершення військової фази революції і про перехід Китаю до етапу «політичної опіки» (1929–1935 рр.). Урядом були прийняті «Програма політичної опіки» і «Органічний закон національного уряду». Студентам належить дати характеристику зазначеним документам, які визначили засади майбутнього Китаю.

Політичне реформування у країні супроводжувалося економічними змінами. На порядок денний своєї соціально-економічної програми гомінданівський уряд поставив масштабування і зміцнення саме державного сектору економіки. Проводилися заходи щодо створення

державно-приватних підприємств. Схвалювалися інвестиції вітчизняних інвесторів. Запроваджувалося кількарічне планування господарства. Здійснювалася податкова реформа, був створений державний банк. У сільському господарстві був встановлений максимум земельних володінь, знижена орендна плата за землю, ліквідована суборенда. У виробничій сфері встановлювався 8-годинний робочий день, рівномірна оплата праці для чоловіків і жінок, запроваджувалися оплачувані відпустки.

Також необхідно підкреслити неоднозначний суперечливий вплив радянської Росії і Комінтерну на радикально-революційний рух в Китаї, вибір КПК конфігурацій і методів виконання своїх завдань. Виявити причини, з яких співпраця Гоміндану і КПК змінилася переважно на форму військових зіткнень і практично переросла у довготривале громадянське протистояння із залученням воюючими сторонами військово, економічної та іншої допомоги чужих держав. Слушно пригадати, яке місце мали в суспільно-політичному житті Китаю військово-кланові чинники, як впливали вони на політику Гоміндану і КПК. При вивченні т.зв. «радянського руху», «Північного походу» Червоної Армії необхідним буде використання належної карти атласу з Новітньої історії країн Сходу. Треба також викрити мотиви «лівизни» КПК, боротьби гомінданівців і комуністів за вплив у глибинних сільських районах країни.

Варто наголосити, що позитивні здобутки уряду Чан Кайші були би більшими, якби не поглиблення розколу між Гомінданом і КПК. Після 1927 року в країні по суті розпочалися бойові дії між урядовими військами і комуністичними загонами Червоної армії. Осередком комуністичного руху стала південно-східна частина провінції Цзянсі, де у листопаді 1931 року була проголошена Китайська Радянська Республіка. У ході відповіді бажано показати, як змінювалася тактична лінія керівництва КПК щодо селянства та зростав політичний авторитет Мао Цзедуна.

Розкриваючи зміст другого питання, треба продемонструвати, як поступово, важко і складно, під впливом зростання реальної загрози втрати територіальної цілісності й суверенітету в результаті японської

агресії, в китайському суспільстві відбувався об'єднавчий процес єдиного національного всекитайського фронту. Схарактеризувати розвиток позицій різноманітних соціальних і політичних угруповань, роль діячів культури, представників інтелігенції. Показати суперечливість монолітного національного антияпонського фронту, що складався, значення позиції західних держав та СРСР, протиборство у керівництві Гоміньдану і КПК з питань єдиного фронту.

Розглядаючи третє питання, необхідно, використовуючи відповідні атласні карти з Новітньої історії, показати основні райони військових зіткнень, встановити значення китайського фронту в Другій світовій війні, показати й порівняти вагомість західної та радянської допомоги китайському народу. Студенти повинні підкреслити справедливий характер визвольної війни, яку вели китайські війська проти японських мілітаристів, при цьому заострюючи увагу на відсутності координації воєнних операцій, що здійснювалися штабами Чан Кайші і Мао Цзедуна. Необхідно виявити тенденції співпраці і протиборства Гоміньдану та КПК у ході війни. Визначити значення чинника політичного лідерства у розвитку Гоміньдану і КПК, обговорюючи персоналії (Чан Кайші і Мао Цзедун).

Підсумовуючи питання теми, важливо наголосити на суперечливості суспільно-політичної ситуації в Китаї напередодні японського вторгнення та вказати на фактори, які заважали успішному протистоянню агресорові.

ТЕМА 3. АНТИКОЛОНІАЛЬНА БОРОТЬБА НАРОДІВ ІНДІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939 рр.)

1. Індія напередодні та під час першої акції громадянської непокори.
2. Друга акція громадянської непокори.
3. Антиколоніальний рух у 30-х рр.

Індивідуальні завдання:

1. *Проблеми взаємодії політичних груп в Індійському національному конгресі (20–30-ті рр. ХХ ст.).*
2. *Ганді і гандизм.*
3. *«Конституція 1935 р.» і нові вибори до легіслатури.*

ДЖЕРЕЛА

1. Gandhi M.K. The Science of Satyagraha. Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1962.
2. Gandhi M.K. Freedom's Battle – Hind Swaraj or Indian Home Rule. Good Press, 2020.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганг Гальтунг, Арне Несс. Політична етика Ганді. Львів : Місіонер, 2001. 280 с.
2. Ганді Могандас. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
3. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів : Афіша, 2005. 430 с.
4. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець ХХ ст.). Суми : Університетська книга, 2003. 288 с.
5. Чувпило О.О. Деякі найважливіші джерела про участь індійських комуністів у національно-визвольному русі. *Вісник ХНУ*. 2011. № 965. Історія. Вип. 43. С. 190–202.

6. Чувпило О.О. Ідейно-політична боротьба в Індійському національному конгресі (20–30-ті роки ХХ ст.). Харків, 2015. 322 с.

7. Чувпило О.О. Індійський національно-визвольний рух на першому етапі Другої світової війни (1939–1940 рр.). *Вісник ХНУ*. 2014. № 1117. Історія. Вип. 48. С. 170–186.

8. Чувпило О.О. Індія в боротьбі за незалежність: національні лідери та організації. Харків, 2016. 268 с. (у співавторстві з О.В. Леньпо та Л.О. Чувпило).

9. Чувпило О.О. Мусульманська ліга у пошуках власного шляху: аналіз взаємовідносин з Індійським національним конгресом (1927–1937 рр.). *Методичний вісник історичного факультету*. 2011. № 9. С. 172–184.

10. Чувпило О.О. Конституційний розвиток Індії у колоніальний період. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Вип. 40. Харків. 2011. С. 82–86.

11. Щербенко Е. Ганді Махатма. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 170.

Основні дати та події:

- ✓ липень 1918 р. – проект закону «Про управління Індією». Він відомий як реформа Монтегю – Челмсфорда;
- ✓ 19 березня 1919 р. – запровадження в Індії закони Роулетта;
- ✓ 6 квітня 1919 р. – по всій Індії за закликом М.К. Ганді розпочався хартал (на знак протесту проти законів Роулетта);
- ✓ березень 1930 р. – опубліковано т. зв. «11 пунктів Ганді»;
- ✓ 6 квітня 1930 р. – проведення Ганді зі своїми прихильниками акції «Соляний похід»;
- ✓ листопад 1930 – грудень 1931 рр. – конференції «круглого столу»;
- ✓ 1935 р. – «Закон про управління Індією»;
- ✓ 1940 р. – Мусульманська ліга офіційно запропонувала розділити Індію на дві держави – індуську і мусульманську (Пакистан);

- ✓ 15 березня 1946 р. – Індії був наданий статус домініону;
- ✓ 15 серпня 1947 р. – проголошення незалежності двох держав – Індії і Пакистану.

Методичні рекомендації

Мета заняття – з'ясувати причини активізації національно-визвольного руху в Індії у вказаний період та його результати.

Означений етап в історії Індії ознаменувався перетворенням буржуазно-національного руху в масову політичну силу, з'явилися нові методи боротьби і слабшали позиції колоніального режиму в країні.

Розпочинати відповідь на перше питання потрібно з аналізу соціально-економічної і політичної обстановки, в якій відбувалося піднесення національно-визвольного руху, показати вплив традиційних та націоналістичних чинників і визначити причини зростання дії гандистських ідей на ІНК та значну частину індійського суспільства. Студенти повинні пригадати, що керівництво визвольним рухом на індійських землях на початку ХХ ст. здійснювалося двома політичними об'єднаннями – Індійським національним конгресом (ІНК) і Мусульманською лігою (МЛ). В роки світової війни між їх лідерами була досягнута домовленість про єдність дій. Так, наприкінці 1915 р. на спільній сесії ІНК і МЛ в Бомбеї керівники індусів і мусульман узгодили єдину програму реформ, до яких треба було вдатися англійцям після завершення війни. При цьому належить відзначити реакцію колоніальної влади на ситуацію, що складалася. А саме згадати про перші й досить важливі поступки у вигляді реформ Монтегю-Челмсфорда і водночас прийняття реакційного закону Роулетта. В чому значимість і суперечливість цих законодавчих ініціатив? Оскільки проект запропонованих змін у доповіді комісії Монтегю-Челмсфорда не зачіпав підвалин британського панування в Індії, надзвичайна сесія ІНК засудила англійські пропозиції. Тим часом країною прокотилася хвиля антиколоніальних виступів. Охарактеризуйте хід і наслідки першої кампанії «ненасильницького неспівробітництва». Треба звернути увагу на те, що реальний розвиток подій того часу часто виходив з-під контролю М. Ганді. Так сталося в м. Чаурі-Чаура, де у лютому 1922 р.

пролилася кров. Саме цей інцидент і став поштовхом до організованого припинення керівництвом ІНК масових антиколоніальних виступів.

У грудні 1928 р. М. Ганді на сесії ІНК в Калькутті апелював до англійської колоніальної адміністрації з вимогою надати Індії незалежність. У зворотному випадку він погрожував ще більшою, аніж це було на початку 20-х рр. акцією громадянської непокори. Остерігаючись спалаху антибританського руху, 31 жовтня 1929 р. віцекороль заявив про те, що на перспективу Індії може бути надано статус домініону. Проте його заява лише напружила становище. Вже в грудні 1929 р. в Лахорі ІНК обнародував план переходу до активних дій на шляху досягнення повної незалежності.

Розкриваючи зміст другого питання, згадайте про початок антианглійського руху навесні 1930 р. і «соляний похід» на чолі з М. Ганді. Розпочавшись у березні 1930 р. нова кампанія громадянської непокори, як і попередня, незабаром вийшла з-під контролю керівництва ІНК. У деяких міста і провінція Індії пролунали постріли і пролилася кров. Обов'язково треба підкреслити, що на відміну від періоду початку 1920-х рр. Мусульманська ліга відмовилася від участі в організованих ІНК антианглійських виступах і сіла за стіл переговорів з представниками англійського уряду.

Крім того, варто виявити, як у практиці гандизму, який став офіційною доктриною ІНК, відобразилися традиційні і нові методи боротьби за поетапне досягнення незалежності. Необхідно охарактеризувати ставлення керівництва ІНК до гандистських методів досягнення незалежності, дати оцінку тактиці гандизму як курсу на поступове залучення всіх верств індійського населення до ненасильницького руху за завоювання суверенітету. На завершення підсумуйте результати конференцій «круглого столу». Чим пояснював М. Ганді необхідність припинення акцій опору влітку 1932 р.?

Однак події 1930–1932 рр. залишили по собі великий слід у розвитку визвольної боротьби індійського народу. Так, у серпні 1935 р. англійський парламент був змушений затвердити новий Закон про управління Індією, який значно розширив права населення колонії.

У третьому питанні треба звернути увагу на діяльність Національного Конгресу і Мусульманської Ліги, їхнє бачення ситуації та перспектив політичного розвитку країни. Знайдіть основні причини суперечок та міжусобиць у співпраці двох організацій. Особливої уваги надайте з'ясуванню умов прийняття Конституції 1935 р. визначте, у чому полягає її значення для подальшого державного розвитку та зробіть якомога детальніший аналіз положень цього закону.

У підсумку акцентуйте увагу на появі в Індії нових форм анти-колоніального руху та підкресліть їх значимість для поступального розвитку країни на шляху до здобуття повної незалежності.

ТЕМА 4. КЕМАЛІСТСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І РАДИКАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ТУРЕЧЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939 рр.)

1. Початок модернізації країни.
2. Туреччина в другій половині 20-х рр.
3. Соціально-економічна політика.
4. Зовнішньополітичні орієнтири кемалістів.

Індивідуальні завдання:

1. *Співробітництво руху Мустафи Кемалю та Радянської Росії та міжнародні відносини на початку 20-х рр. ХХ ст.*
2. *Перший Президент Турецької Республіки – реформатор Мустафа Кемаль Ататюрк.*
3. *Конференція у Монтре 1936 р.*

ДЖЕРЕЛА

1. Mustafa Kemal Atatürk. THE SPEECH. URL: <http://web.archive.org/web/20030202062524/http://aturk.turkiye.org/soylev/spchtm/spchdizi.htm>
2. Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923. URL: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne
3. Treaty of Saadabad, 8 July 1937. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1938/163.html>

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Є.С. Співробітництво руху Мустафи Кемалю та Радянської Росії та міжнародні відносини на початку 20-х рр. ХХ ст. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2010_23_3
2. Гай-Нижник П.П. Україна – Туреччина: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.). *Гілея*. 2020. Вип. 157 (№ 6–9). Ч. 1. Історичні науки. С. 7–16.
3. Замікула Г.О. Трансформація партійної системи Турецької Республіки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія :*

Історія. Політологія. 2016. Вип. 16. С. 225–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2016_16_30

4. Кияниця Л. Близький схід як поле протистояння проектів національно-культурної ідентичності перед першою світовою війною. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 91–101.

5. Кияниця Л. Перша Світова війна як чинник формування модерних національнокультурних ідентичностей на близькому сході. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 248–260.

6. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів : Афіша, 2005. 430 с.

7. Міщенко О. Мустафа Кемаль і перша Конституція Туреччини. *Право України.* 1998. № 12. С. 119–124.

8. Мхитарян Н.І. Модернізаційні перетворення у Туреччині та шляхи становлення її регіональним лідером. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4789/1/Modernizatsiini%20peretvorennia%20u%20Turechchini.pdf>

9. Пророченко Н.О. Туреччина: Історія, культура, географія. Київ : Світ знань, 2005. 230 с.

10. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець ХХ ст.). Суми : Університетська книга, 2003. 288 с.

11. Сергійчук Б. Відродження українсько-турецьких відносин на початку ХХ ст. *Зовнішні справи.* 2013. № 8.

12. Сергійчук Б.В. Документи з Османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році. *Національна та історична пам'ять* : зб. наук. праць. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013.

13. Сєкунова Ю.В., Єфанова Д.Т. Перший Президент Турецької Республіки – реформатор Мустафа Кемаль Ататюрк. URL: <https://sworld.com.ua/konferua9/51.pdf>

14. Черніков І.Ф. До питання про світський характер республіканської Туреччини та процес її ісламізації. «Східний світ». Київ, 2010. № 4. С. 177–179.

15. Черніков І.Ф. Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини. Київ : ПП Мошак М.І., 2015. 56 с.

16. Черніков І.Ф. Перша республіка на Близькому і Середньому Сході. До 90-річчя проголошення Турецької Республіки. URL: <http://skho.doznavstvo.org.ua/uk/Archive/2013/62-63/16>

17. Toni Alaranta. Mustafa Kemal Atatürk's Six-Day Speech of 1927: Defining the Official Historical View of the Foundation of the Turkish Republic. URL: [https://scalar.usc.edu/works/usm-open-source-history-text-the-world-at-war-world-history-1914-1945/media/document\(14\).pdf](https://scalar.usc.edu/works/usm-open-source-history-text-the-world-at-war-world-history-1914-1945/media/document(14).pdf)

Основні дати та події:

✓ 30 жовтня 1918 р. – в грецькому портовому місті Мудрос, (острів Лемнос, в Егейському морі) представниками Великої Британії та Туреччини на борту британського крейсера «Агамемнон» було підписано перемир'я.

✓ вересень 1919 р. – у Сівасі відбувся II з'їзд «товариств захисту прав населення», на якому було обрано «Представницький комітет» – перший уряд нової Туреччини, який очолив Кемаль.

✓ 1 листопада 1922 р. – Великі Національні Збори Туреччини (ВНЗТ) прийняли рішення про ліквідацію султанату;

✓ 29 жовтня 1923 р. – проголошення Турецької Республіки; Мустафу Кемалья (Ататюрка) одногосно обрано першим Президентом Турецької Республіки таємним голосуванням;

✓ 30 жовтня 1923 р. – Перший уряд Турецької Республіки був сформований Ісметом Іненю;

✓ 3 березня 1924 р. – Османський халіфат було скасовано Великими Національними Зборами Туреччини (ВНЗТ);

✓ 20 квітня – прийняття першої Конституції Туреччини;

✓ 7 листопада 1928 р. – ВНЗТ прийняли «Закон про нову абетку». Ухвалення латинізованої абетки значно полегшило навчання у багатьох,

новостворюваних за європейськими зразками початкових і середніх школах, спеціальних і вищих навчальних закладах;

✓ 1931 р. – прийняття нової програми Народно-республіканської партії, відомої як «Програма 6 стріл»;

✓ 8 липня 1937 р. – укладення т. зв. «Саадабадського пакту» про ненапад між Туреччиною, Іраном, Афганістаном й Іраком;

✓ 10 листопада 1938 р. – смерть М. Кемалю. Новим президентом був обраний І. Іненю, який продовжував розпочаті Кемалем реформи.

Методичні рекомендації

Мета заняття – дослідити результати і наслідки реформ Мустафи Кемалю для подальшого розвитку Туреччини.

У процесі підготовки до першого питання варто охарактеризувати ситуацію, яка склалася в Османській імперії до 1918 року, сформулювати значення зовнішніх факторів: наслідки і вплив Першої світової війни, активізація національно-визвольного руху нетурецьких народів, особливості політики молодотурок тощо.

Поява на турецьких землях після поразки Османської імперії у Першій світовій війні іноземних військ привела до стихійної організації руху опору окупантам. Осередками патріотичного руху стали «Спілки захисту прав» окремих провінцій країни. У другій половині травня 1919 р. до відбулося об'єднання національних сил під проводом авторитетного діяча молодотурецького руху генерала Мустафи Кемалю.

Улітку 1920 р. султанський уряд очікувало ще одне випробування. 10 серпня в Севрі під Парижем Туреччина змушена була підписати мирний договір з державами-переможцями. За його умовами Османська імперія втрачала свій колишній статус, встановлювався спеціальний режим чорноморських проток та контроль європейських кредиторів над турецькою фінансовою системою. Ганебні умови миру викликали неабиякий вияв обурення безпомічністю панівного режиму. Побіжно прихильники М. Кемалю закріпили свої позиції звитягами над вірменськими військами в районі Західної Вірменії. Далі студентам потрібно висвітлити перебіг подій на турецько-грецькому фронті в Малій Азії, визначити причини перемоги молодотурецьких військ.

Важливо також розкрити роль патріотично налаштованої частини турецької армії, зокрема Мустафи Кемалю в організації націоналістичного патріотичного національно-визвольного руху. З'ясовуючи ідеологічні аспекти доктрини кемалізму, треба відзначити роль національного і релігійного факторів, ставлення до західних теорій, порівняти кемалізм з течією турецької суспільно-політичної думки попереднього століття.

Розглядаючи друге питання потрібно пояснити, чому кемалізм у практичній площині затвердився передусім як світська доктрина. Дайте визначення поняття лаїцизм, оцініть діяльність Кемалю в ділянці формування нової політичної системи, відношення до кемалізму різноманітних груп правлячої кіл. Які дії кемалістів, на вашу думку, свідчать про посилення авторитарних форм турецького політичного режиму? Крім того, висвітлюючи події в Туреччині у середині і другій половині 20-х рр., обов'язково треба згадати про значення скасування халіфату, прийняття Конституції 1924 р. і реформи в галузі освіти, культури і побуту.

Студентам треба мати на увазі, що далеко не всі нововведення М. Кемалю сприймалися в Туреччині різними соціальними групами позитивно. У низці випадків справа доходила збройних сутичок населення країни з армійськими підрозділами, проте очікуваної лібералізації суспільно-політичного життя не відбулося. Рубежем у політиці правлячого режиму став III з'їзд Народно-республіканської партії (травень 1931 р.). Прийняті на ньому рішення фактично законили об'єднання державного і партійного апарату, що по суті привело незабаром до встановлення у Туреччині авторитарного ладу.

Висвітлюючи третє питання, необхідно проаналізувати процес формування практичного курсу М. Кемалю в соціально-економічних галузі. Які конкретно заходи були проведені кемалістським урядом для забезпечення виконання завдань соціально-економічного характеру. Етатизм: причини здійснення, зміст, значення.

Останнє питання теми передбачає обговорення наявних проблем Туреччини у зв'язках із зовнішнім світом. При цьому потрібно вказати на пошуки неординарних напрямів у зовнішній політиці, зокрема

розвиток стосунків з Німеччиною. Відзначте заходи М. Кемаля задля зміцнення національного суверенітету. Проаналізуйте шлях Туреччини на міжнародній арені від конференції в Лозанні у 1922 р. до конференції у Монтре, яка відбулася 1936 р.

На завершення заняття належить висвітлити історичний розвиток кемалізму від етатизму в економіці і політиці до підвалин ринкової економіки й формування політичної багатопольярної системи, визначити причини які призвели до цих доленосних змін в житті турецького народу.

ТЕМА 5. АФГАНІСТАН У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939 рр.)

1. Прихід до влади молодоафганців.
2. Реформи Аманулли-хана та їх наслідки. Опір традиціоналістів.
3. Афганістан у 30-ті рр.

Індивідуальні завдання:

1. Махмуд Тарзі – ідеолог та натхненник руху «молодоафганців».
2. Життєпис Аманулли-хана.
3. Повстання Хабібুলли Бача-і-Сакао у 1929 р.

ДЖЕРЕЛА

1. Anglo-Afghan Treaty of 1919. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anglo-Afghan_Treaty_of_1919
2. Treaty of Saadabad, 8 July 1937. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1938/163.html>

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко В.І. Аманулла-хан. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
2. Кияниця Л. Близький схід як поле протистояння проектів національно-культурної ідентичності перед першою світовою війною. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д. і. н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 91–101.
3. Кияниця Л. Перша Світова війна як чинник формування модерних національнокультурних ідентичностей на близькому сході. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 248–260.

4. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів : Афіша, 2005. 430 с.

5. Світова історія XX–XXI століття. Енциклопедичний словник / за ред. Ігора Підкови і Романа Шуста. Видання третє. Львів : Літопис, 2020. 1284 с

6. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець XX ст.) Суми : Університетська книга, 2003. 288 с.

7. Adamec, L., Afghanistan, 1900–1923. A Diplomatic History (Berkeley and Los Angeles, 1967).

8. Adamec L. Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-20 th Century: Relations with USSR, Germany, and Britain. Tucson : Univ. of Arizona Press, 1974. 324 p.

9. Gregorian V. The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880–1946. Stanford : Stanford Univ. Press, 1969. 586 p.

Основні дати та події:

✓ 20 лютого 1919 р. – під час полювання в околицях Джалалабада був убитий емір Хабібупулла. Після цього вбивства в політичній історії Афганістану настала якісно нова епоха;

✓ 1919 р. – третя англо-афганська війна;

✓ 21 серпня 1919 р. – Аманупулла проголосив повну свободу і незалежність Афганістану;

✓ 10 квітня 1923 р. – прийняття першої в історії Афганістану конституції («Нізамнама», тобто «Положення»);

✓ 1924 р. – прийнято Закон про продаж земель з державної фундації приватним особам, що було спробою затвердити право приватної власності на землю;

✓ 1926 р. – підписання Наманганського договору з СРСР «Про ненапад і нейтралітет»;

✓ 1927–1928 рр. – перші зарубіжні поїздки афганського правителя Аманупулла до Індії, низки країн Близького та Середнього Сходу, Західної Європи;

✓ 1928 р. – Аманулла відвідав СРСР, побував у Криму та відвідав зокрема місто Харків;

✓ 14 січня 1929 р. – Аманулла змушений був зректися престолу. Королем країни став Надір-шах (1929–1933);

✓ 1933 р. – королем став син Надір-шаха – Мухаммед Захір, у роки правління якого помітно посилювалось проникнення іноземного капіталу в Афганістан.

Методичні рекомендації

Мета заняття – дослідити соціально-економічну та політичну ситуацію в Афганістані міжвоєнного періоду.

Висвітлення першого питання теми доцільно розпочати з характеристики Афганістану та міжнародних обставин навколо нього невдовзі після завершення Першої світової війни. Важливою для з'ясування всього спектру проблем повинна стати етноконфесійний аналіз Афганістану. Знайдіть основні причини економічної відсталості країни. Варто звернути увагу на те, що Афганістан залишався слаборозвинутою в економічному плані державою з необмеженою владою еміра. Об'єктивно афганське суспільство потребувало реформ. Виразником реформістських тенденцій виступало угруповання молодоафганців на чолі з Махмудом бек-Тарзі. Останні покладали неабиякі сподівання на прихід до влади третього сина еміра Хабібуллі Аманулли-хана.

Розкриваючи наступне питання, насамперед треба зазначити які найважливіші завдання постали перед Амануллою-ханом після проголошення незалежності. Аргументуйте необхідність проведення податкової, аграрної та інших реформ. Зазначте модернізаційні заходи молодоафганського уряду спрямовані на реорганізацію армії, зміцнення центральної влади, розвитку системи освіти тощо. У внутрішній політиці Аманулла-хан здійснив глибокі економічні реформи. В країні була упорядкована фінансова система, запроваджена приватна власність на землю, почалась націоналізація низку галузей народного господарства.

10 квітня 1923 р. в Афганістані було прийнято конституцію, яка започаткувала в державі елементи парламентаризму. З-під контролю мусульманського духовенства були виведені судочинство і школа.

Говорячи про наслідки реалізації реформ, студент повинен виявити мотиви невдоволення значної частини афганського суспільства діями свого лідера, який змушений був незабаром зректися престолу.

Вкажіть якими були наслідки змін у зовнішньополітичному курсі після приходу до влади Аманулли. Встановіть причини та результати третьої англо-афганської війни. Відомо, що Аманулла проводив досить активну незалежну зовнішню політику. У зв'язку з цим студентам треба звернути увагу на досягнуті успіхи у міжнародних справах. Тому належить висвітлити заходи, які були здійснені новим урядом на міжнародній арені, особливу увагу приділивши становленню і розвитку радянсько-афганських відносин. Розкрийте зміст радянсько-афганського договору від 28 лютого 1921 р. Далі студенти повинні підсумувати результати реформістської політики Аманулли-хана і визначити їх значення для подальшого розвитку країни.

Третє питання присвячене подіям, які відбувалися в Афганістані після усунення від влади Аманулли. У ході гострої внутрішньої боротьби до влади приходить новий король – Надір-шах, а після його загибелі у результаті замаху у 1933 р. – його, син Мухамед Захір-шах. Охарактеризуйте процес становлення режиму короля М. Захір-шаха. Порівняйте методи проведення реформаторських заходів нового правителя з діями його попередників.

Підсумовуючи відповіді на питання, необхідно вказати на причини, які й надалі залишалися головною перешкодою на шляху модернізації та успішного розвитку країни.

ТЕМА 6. РЕФОРМИ РЕЗА-ШАХА ПЕХЛЕВІ В ІРАНІ (1918–1939 рр.)

1. Іран напередодні державного перевороту 21 лютого 1921 р. Політична криза Каджарської династії.
2. Модернізація країни Реза-шахом.
3. Зовнішня політика Ірану.

Індивідуальні завдання:

1. Третя англо-афганська війна 1919 р.
2. Реза шах Великий – перший з династії Пехлеві.
3. Близькосхідна Антанта або Саадабадський пакт 1937 р.

ДЖЕРЕЛА

1. Treaty of Saadabad, 8 July 1937. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1938/163.html>

ЛІТЕРАТУРА

1. Варбанець П. Реза Пехлеві: із козаків – у королі. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/reza_pehlevi_iz_kozakiv__u_koroli.html
2. Кияниця Л. Близький схід як поле протистояння проектів національно-культурної ідентичності перед першою світовою війною. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 91–101.
3. Кияниця Л. Перша Світова війна як чинник формування модерних національнокультурних ідентичностей на близькому сході. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 248–260.
4. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів : Афіша, 2005. 430 с.
5. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець ХХ ст.) Суми : Університетська книга, 2003. 288 с.

6. Abrahamian E. A History of Modern Iran. Cambridge University Press; 2nd edition (August 23, 2018). 268 p.

7. Abrahamian E. Iran between two revolutions. Princeton University Press, New Jersey. Second printing, with corrections, 1983. 576 p.

Основні дати та події:

✓ *серпень 1919 р. – підписання кабальної англо-іранської угоди, за умовами якої Іран, як ніколи раніше, виявився близьким до статусу англійського протекторату;*

✓ *21 лютого 1921 р. – державний переворот у результаті якого на хвилі визвольного руху до влади прийшов новий сильний уряд, центральну роль у котрому почав відігравати голова (керівник) перських козацьких частин Реза-хан;*

✓ *12 грудня 1925 р. – Установчі збори проголосили Реза-хана шахом Персії. Він став засновником нової династії – Пехлеві (1925–1979 рр.);*

✓ *10 грудня 1927 р. – іранський уряд оголосив про анулювання режиму капітуляцій;*

✓ *1929 р. – прийнято цивільний кодекс, в якому вперше була узаконена приватна власність на землю і земельне майно;*

✓ *1927–1934 рр. – прийнято закони і постанови про загальну, обов'язкову і безоплатну початкову та про платну середню і вищу освіту, про організацію мережі світських державних шкіл, а також педагогічних училищ, педагогічного інституту й університету;*

✓ *1934 р. – засновано університет в Тегерані;*

✓ *1935 р. – видано декрет про необов'язкове носіння жінками чадри. Жінки отримали право влаштування на роботу у заклади вищої освіти та державні установи;*

✓ *27 серпня 1941 р. – у Тегерані було утворено новий уряд Ірану на чолі з Алі Форугі, котрий віддав наказ про остаточне припинення опору радянським і англійським військам;*

✓ *вересень 1941 р. – Реза-шах змушений був зректися від престолу на користь свого сина Мухамеда Реза (1941–1979 рр.);*

✓ 23 листопада – 1 грудня 1943 р. – Тегеранська конференція керівників трьох союзних держав – СРСР, США і Великобританії.

Методичні рекомендації

Мета заняття – дослідити процес приходу до влади в Ірані Реза-хана та результати і наслідки його модернізаційних заходів.

В основі викладу першого питання теми має бути характеристика загальної ситуації в Персії після завершення Першої світової війни. Як позначилися події в Росії, пов'язані зі захопленням влади більшовиками, на становище в самому Ірані та навколо нього. Проаналізуйте зміст англо-іранської угоди від 1919 р. та зробіть відповідні висновки. Які вимоги ставили учасники національних рухів в іранському Азербайджані, Курдистані та Гілянці. Покажіть яким чином була розв'язана криза державної влади на початку 20-х рр.

У другому питанні, перш ніж характеризувати модернізаційні заходи нової влади, відстежте процес посилення позицій Реза-хана та концентрації влади в його руках від часу повалення династії Каджарів і до встановлення диктатури. Прийшовши до влади, новий шах рішучими кроками почав зміцнювати центральну владу та проводити модернізацію за прикладом Туреччини. Студентам потрібно здійснити ретельний аналіз реформ Реза-шаха в економіці та освітній сфері, звертаючи увагу на те, що всі модернізаційні перетворення проводилися руслі націоналізму й проповіді відродження величавості стародавньої Іранської держави. Вкажіть якими саме заходами Реза-хан намагався досягти поставленої мети і чому, на відміну від Мустафи Кемалю, йому все ж не вдалося у кінцевому результаті реалізувати заплановане.

Тему завершує розгляд питання зовнішньополітичної діяльності Реза-хана. У зовнішній політиці в 1930-х рр. Іран все більше орієнтувався на Німеччину. Німецькі фахівці будували в країні аеродроми, трансперську залізницю та військові заводи. Ідеологічною основою співробітництва з Іраном гітлерівцями була проголошена теза про нібито спільний арійський генезис німців та персів. Одночасно з німецько-іранським зближенням відбувалося погіршення радянсько-

іранських відносин. Так, у 1938 році Тегеран відмовився продовжити дію торговельної угоди з СРСР.

Наскільки успішно вдавалося йому застосування у зовнішній політиці стратегії лавірування між інтересами Заходу та СРСР. Об'єктом дослідження у цьому питанні повинні бути проблеми, пов'язані з Англо-іранською нафтовою компанією, підписанням Саадабадського пакту, стосунками з Радянським Союзом, змінами у пріоритетах (про-німецька орієнтація) та відносинами з іншими сусідніми державами.

На завершення необхідно з'ясувати причини послаблення центральної влади на рубежі 30–40-х рр. що призвело до усунення Реза-шаха від престолу і ліквідації усіх результатів реформ.

ТЕМА 7. ПАЛЕСТИНА ПІД МАНДАТОМ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ (1920–1947 рр.)

1. Палестина після завершення Першої світової війни.
2. Англійська політика у Палестині в 20–30-х рр.
3. Палестина під час Другої світової війни.
4. Палестина в останні роки англійського мандату (1945–1947).

Індивідуальні завдання:

1. Сіонізм як політична течія.
2. Декларація Бальфура – документ, який змінив історію.
3. Імміграція євреїв в Палестину після Першої світової війни та її наслідки.

ДЖЕРЕЛА

1. Basel Program. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Basel_Program
2. Balfour Declaration. URL: <https://www.britannica.com/topic/Zionism>

ЛІТЕРАТУРА

1. Батенко Г.В. Арабо-єврейська збройна боротьба в Палестині (1929 рік). *Ученые записки Таврического Национального университета*. 2005. Т. 18 (57). № 1. С. 10–15.
2. Батенко Г.В. Арабо-єврейські протиріччя у Палестині на початку 20-х років ХХ ст. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 56. С. 14–21.
3. Батенко Г.В. Політичний сіонізм у пошуках «землі обітованої» (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 52. С. 7–11.
4. Кияниця Л. Близький схід як поле протистояння проектів національно-культурної ідентичності перед першою світовою війною. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 91–101.

5. Кияниця Л. Перша Світова війна як чинник формування модерних національнокультурних ідентичностей на близькому сході. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки* : монографія / наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с. С. 248–260.

6. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів : Афіша, 2005. 430 с.

7. Покровська І.С. Бальфура декларація 1917. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

8. Русанова М.І. Союз британської зовнішньої політики та сіонізму: перші кроки. *Історична наука: проблеми розвитку* : матеріали міжнародної конференції. Луганськ, 2002. С. 128–132.

9. Русанова М.І. Великобританія та Палестинське питання напередодні Паризької мирної конференції. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2001. № 10. С. 105–110.

10. Русанова М.І. Еволюція британської політики стосовно Палестини у 1920–1922 рр. *Український історичний збірник*. 2001. Київ, 2002. С. 367–376.

11. Русанова М.І. Політика Великобританії по відношенню до Палестини, 1915–1922 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2003. 20 с.

12. Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець ХХ ст.) Суми : Університетська книга, 2003. 288 с.

Основні дати та події:

✓ 2 листопада 1917 р. – міністр закордонних справ Великобританії А. Бальфур відправив лорду Л. Ротшильду, патрону сіоністських організацій, звернення, яке згодом стало відомим як «Декларація Бальфура»;

✓ липень 1922 р. – «Ліга націй» остаточно оформила британський мандат на Палестину;

- ✓ 1922 р. – прийнято рішення про відокремлення Трансйорданії від Палестини і створення на її території незалежного королівства під керівництвом еміра Абдалли;
- ✓ 1933 р. посилення імміграції до Палестини євреїв з Німеччини;
- ✓ квітень 1936 р. – повстання арабів проти єврейської присутності в Палестині;
- ✓ травень 1939 р. – британські урядовці без подальших консультацій зі сторонами палестинської ворожнечі, обнародували т.зв. «Білу книгу», що встановлювала державну політику на Близькому Сході;
- ✓ 14 травня 1948 р. – представники Всесвітньої сіоністської організації та лідери єврейської общини Палестини проголосили про створення держави Ізраїль.

Методичні рекомендації

Мета заняття – вивчити ситуацію, яка склалася у Палестині після завершення Першої світової війни, дослідити причини арабо-ізраїльського конфлікту та спроби врегулювання палестинської проблеми.

При підготовці першого питання спочатку необхідно вивчити наслідки Першої світової війни для близькосхідного регіону. Дайте визначення поняття «мандатна система». Розкрийте сутність Декларації Бальфура. Поясніть причини активізації єврейської імміграції у Палестину в цей період. Хто такі сіоністи і які плани вони виношували стосовно майбутнього Палестини?

У другому питанні треба якомога детальніше розглянути політику англійської влади після призначення на посаду верховним комісаром Палестини Г. Семюеля. Порівняйте зміст т.зв. «Білої книги» (де викладалась офіційна англійська позиція щодо палестинської проблеми) від 1930 р. з «Білою книгою» опублікованою у 1939 р. Якою була у зв'язку з цим реакція єврейських поселенців. Зазначте які головні завдання у цей період ставили перед собою єврейські колоністи і якими були відносини з арабською общиною. У чому полягали визначальні суперечки та конфлікти між двома громадами.

Розглядаючи третє питання, зверніть увагу на зміни у стосунках лідерів єврейської общини з англійською владою одразу ж після початку

Другої світової війни. Розкажіть про участь євреїв у військових діях. Водночас проаналізуйте діяльність ультранаціоналістичних єврейських організацій «Лехі» та «Ецела». Як позначилося вбивство британського міністра-резидента у справах Близького Сходу Уолтера Едварда Гіннеса, лорда Мойна 6 листопада 1944 року бійцями «Лехі» на стосунках англійців з євреями?

В останньому питанні треба охарактеризувати чергове загострення у протистоянні арабів з євреями й англійські плани у справі врегулювання ситуації. Крім того, треба з'ясувати причини та події т. зв. англо-єврейської війни, а також позицію США щодо палестинської проблеми. Спробуйте самостійно проаналізувати рішення Генеральної асамблеї ООН від 29 листопада 1947 р. стосовно Палестини.

Термінологічний словник

АВТОРИТАРИЗМ – це політична система, яка характеризується відмовою від політичного плюралізму, використанням сильної центральної влади для збереження політичного статус-кво та обмеженням верховенства права, поділу влади та демократичного голосування.

АГРЕСІЯ – напад однієї держави на іншу з метою захоплення території, поневолення населення, позбавлення його незалежності.

АЛЛАХ – ім'я Бога в ісламі. Існує кілька версій походження цього імені. Одна з них – те, що «Аллах» походить із санскриту й означає «Мати», «Богиня». Інший переклад зі санскриту – «невидимий», «невимовний» – епітет Усевишнього. В Ісламі існує 99 імен Бога Аллаха. Мусульмани вважають, що якщо часто вживати імена Аллаха у зверненнях до нього і часто замислюватися про глибокий сенс кожного з імен, то людина наближається до творця – Аллаха.

АЛЛАХ АКБАР, або Аллаху Акбар – вираз, який означає «Бог найвеличніший, або Аллах – усемогутній».

АНЕКСІЯ – захоплення, насильницьке приєднання території чужої держави.

АНКЛАВ – частина території однієї держави, оточена територією іншої (або інших) держави і яка не має виходу до моря. Якщо анклав має вихід до моря, то прийнято говорити про напіванклав.

АСИМІЛЯЦІЯ – етнічний процес, під час якого окремі, переважно нечисленні народи внаслідок тривалого спілкування з іншим народом, серед якого вони живуть, засвоюють його культуру і мову та поступово зливаються з ним.

БЕЙ – титул феодалів у країнах Близького і Середнього Сходу. В Ірані бей – правитель племен. В Османській імперії це управитель округу; також так називали старших офіцерів. У ХІХ ст. слово перетворилося на форму шанобливого звернення; скасовано у Туреччині у 1934 р. у Тунісі з 1705 до 1957 рр. цей титул мали спадкові правителі.

БУДДИЗМ є однією з найбільших світових релігій і виник 2500 років тому в Індії. Буддисти вірять, що людське життя – це страждання,

а медитація, духовна й фізична праця та хороша поведінка – шляхи досягнення просвітлення, або нірвани.

БУСІДО (з японської 武士道 – «Шлях воїна») – це моральний кодекс, що стосується поглядів, поведінки та способу життя самураїв. Існує кілька типів бусідо, які значно еволюціонували протягом історії. Сучасні форми бусідо все ще використовуються в соціально-економічній організації Японії. Бусідо також використовується як загальний термін для всіх кодексів, практик, філософії та принципів самурайської культури. Це приблизно аналог європейської концепції лицарства, але є значні відмінності.

ВАХХАБІЗМ – — сунітський ісламський фундаменталістський рух, пов'язаний з реформістськими доктринами арабського ісламського вченого, богослова, проповідника та активіста XVIII століття Мухаммеда ібн Абд аль-Ваххаба (бл. 1703–1792). Він заснував рух Муваххідун в регіоні Неджд у центральній Аравії, а також у Південно-Західній Аравії, реформаторський рух, який наголошував на очищенні ритуалів, пов'язаних із шануванням мусульманських святих і паломництвом до їхньої гробниці та святині, які були широко поширені серед людей Неджду.

ВАКФ – у мусульманських країнах майно, відчужене державою або окремою особою на релігійні або добродійні цілі.

ГАЗАВАТ – у мусульманській релігії священна війна проти «невірних», тобто тих, хто не сповідує іслам. Різновид джихаду.

ГАНДИЗМ – ідеологія Ганді (також відома як «Гандизм») – це набір релігійних і соціальних ідей, прийнятих і розвинених Батьком нації Індії Махатмою Ганді спочатку під час його перебування в Південній Африці з 1893 по 1914 рік, а пізніше в Індії. Незважаючи на те, що ідеологія Ганді включала певні західні ідеології, з якими познайомився свого часу Махатма Ганді, проте гандистські переконання в основному були вкорінені в індійській культурі.

ГОМІНЬДАН – (з китайської 中國國民黨 – «Китайська націоналістична партія») консервативна політична партія, заснована у 1912 р. Сунь Ят-сеном. З 1927 р. прийшла до влади. Партія вела збройну боротьбу з мілітаристичними угрупованнями та Комуністичною

партією Китаю, намагаючись отримати керівництво всією країною, проте зазнала поразки в громадянській війні 1949 р., після чого її представники змушені були переміститись на о. Тайвань.

ГЯУР (з арабської كافر (kāfir) – невіруючий, язичник) – зневажливе прізвисько усіх немусульман.

ДЗАЙБАЦУ (з японської 財閥 – власність) – термін, який до 1945 року використовувався в Японії для визначення монополій і фінансової олігархії. Дочірні компанії в різних галузях економіки, які перетворювались на могутні концерни.

ДЕРВІШ – мусульманський професійний жебракуючий аскет-містик, суфіст. Дервіші ще в середні віки стали об'єднуватися у громади й ордени, багато з яких існує і сьогодні. Дервіші – аналог жебракуючих ченців у християнстві.

ДЖИЗІЯ – подушний податок на немусульман у державі Великих Моголів.

ДЖИХАД – обов'язок мусульманина будь-якими засобами поширювати й утверджувати Іслам. Частиною його є газават – «священна війна» проти іновірців. Далеко не всі ісламські правознавці вважали джихад обов'язковим, хоча і називали його одним з основних обов'язків мусульманина.

ДОМІНІОН – держава, колишня англійська колонія, що входить до Британської Співдружності (раніше до Британської імперії). Главою держави в домініоні вважається англійський король, але при цьому зберігається внутрішнє адміністративне і політичне самоврядування.

ДИНАСТІЯ – ряд правлячих монархів з одного і того ж роду, що змінюють один одного за правом спорідненості і спадкоємництва.

ДОКТРИНА – провідний теоретичний або політичний принцип.

ДУРБАР – у державах Середнього і Близького Сходу – рада знаті при монархові, урочистий прийом.

ДУЦЗЮНАТ – китайська система управління окремими провінціями Китаю через дуцзюней (військових генералів); дуцзюнат, як система була спричинена традиційною феодалною роздробленістю Китаю, що в свою чергу призводило до постійних міжусобних війн розрізнених мілітаристичних клік.

ЕГАЛІТАРИЗМ – основний принцип соціалістичних теорій, які відстоюють рівність у розподілі суспільних благ.

ЕКСПАНСІЯ – 1) політика, що має на меті поширення свого впливу на інші країни, здійснювана дипломатичними, економічними і військовими методами; 2) розширення сфери панування монополістичних об'єднань.

ЕМІР – титул правителя, рівнозначний князеві.

ЕМІРАТ – володіння, князівство, держава у країнах мусульманського Сходу, очолювані еміром. (Наприклад, емірати Кордовський, Бухарський тощо).

ЕТАТИЗМ (з французької *État* – держава) – етатизм в Туреччині був рухом до економічного розвитку, контрольованого державою; дефіцит кваліфікованої робочої сили та підприємців (значним чином викликаний скороченням грецьких і вірменських громад, які в 1914 році контролювали чотири п'ятих османських фінансів, промисловості та торгівлі), брак капіталу та інтенсивне націоналістичне прагнення до промислової самодостатності, яка би вигнала іноземний вплив, стимулювала рух у 1930-х роках до державної власності чи контролю. Це досягалося через інвестиційні банки, монополії, державні промислові підприємства та планування. У 1934 році було запроваджено п'ятирічний план. Хоча безпосередні результати були невтішними, політика економічного зростання, що надихалося державою, була важливою для майбутнього економічного прогресу.

ЕФЕНДІ – форма звернення до вельможі, знатного пана в Османській імперії. У 1934 р. офіційне вживання цього звернення було скасоване разом з усіма старими титулами, але збереглося як ввічлива форма звернення у сучасній Туреччині.

ЗАМІНДАР – у державах Індії зазвичай спадковий утримувач землі. Після англійського завоювання Індії заміндарами стали називати затверджених у правах землевласників, що платили земельний податок на користь колоніальної влади.

ЗУЛЮМ – період в історії Османської імперії, який характеризувався деспотичним правлінням султана Абдул-Хаміда II. Зулум охоплював весь період правління Абдул-Хаміда II, з 1878 і до його

повалення молодотурками та відновлення першої турецької конституції від 1876 року.

ІБН – у перекладі з арабської це слово означає «син» і ставиться перед ім'ям батька.

ІДЕОЛОГІЯ – це сукупність доктрин, міфів, вірувань та концепцій, якими керується людина, громадський рух, інститут, певні соціальні групи населення. Ідеологія та механізми її реалізації можуть розвиватися та існувати в політичній, соціальній, культурній та інших площинах.

ІКЕБАНА – мистецтво створення композицій з квітів у Японії.

ІМАМ – 1) духовний керівник, наставник у мусульман; 2) основоположник кожного з чотирьох релігійно-юридичних тлумачень сунізму – одного з напрямів ісламу; 3) верховний глава шіїтського напрямку ісламу; 4) верховний правитель мусульманської держави (наприклад, халіф у державах Абасидів); 5) духовна особа, яка керує богослужінням у мечеті.

ІМАМАТ – загальна назва мусульман теократичної держави.

ІМПЕРАТОР – титул монархів у державах імперського типу.

ІНАМ – 1) у середньовічній Індії форма безумовного спадкового земельного наділу, який надавався мусульманським правителям Індії на знак милості духовними або світськими особами; також просто подарунок правителя, часто у грошовій формі; 2) у середньовічному Ірані подарунок, дар впливовим людям.

ІНДУЇЗМ – одна з прадавніх і найбільш поширених релігій сучасного світу. Одночасно це сукупність релігійних форм, а також спосіб життя з кастовим розподілом, сума життєвих принципів, етичних норм, обрядів, культів, свят, тощо. Індуїзм, сформований до середини V ст., увібрав ознаки ведизму, брахманізму, джайнізму, переробивши їх вчення. Індуїзм заснований на шануванні богів Вішну і Шіви, а також жіночої іпостасі Шіви – Шакті. Вчення індуїзму викладене у Ведах і Упанішадах, уточнюється у класичних індійських поемах «Махабхарата» і «Рамаяна».

Згідно з індуїзмом, існує Брахман – вищий дух, верховний бог, об'єктивна сторона буття, а також Атман – суб'єктивна сторона, індивідуальна душа, що розподіляється серед окремих істот. Брахман

народжує, створює Всесвіт, матеріалом для якої слугує матерія (пракрита), що перебуває у стислому стані. Бог утілює три головні функції – творення, збереження і руйнування, які виражають три особи, образи Брахмана. Це Брахма – бог – творець Всесвіту, Вішну – охоронець усіх світів – і Шіва – руйнівник.

Відповідно до вчення індуїзму, душа людини є часткою божественної душі. Після смерті однієї живої істоти вона переселяється в тіло іншої істоти, згідно із законом карми (подяка, відплата). Карма – це сума усіх думок, почуттів, бажань і дій людини; вона визначає обставини життя людини після смерті, а також є основою поділу суспільства на Варни (стани). Індуїзм захищає соціальну систему, засновану на 4 варнах (кастах): брахмани (жерці), кшатрії (воїни, адміністратори, управлінці), вайш'ї (торговці, землероби, ремісники), шудри (слуги). Якщо дії людини відповідали кастовим правилам, то її душа після смерті переселяється в тіло людини вищої касты, якщо навпаки - то душа переселяється у тіло нижчої касты. Тобто не Бог, а сама людина, її вчинки в попередньому народженні визначають касту тієї людини, в яку переселиться її душа. Бідність і багатство людей, їх соціальне становище залежать від того, наскільки точно вони виконували соціальні настанови своєї касты.

Метою життя в індуїзмі є звільнення від ланцюга перероджень і досягнення звільнення (мокша), або нірвани. Мокша – це усвідомлення індивідуальною душею того, що вона є частиною божественної душі. Одна з основних заповідей індуїзму – ненасильство (ахімса), тобто незавдання шкоди усьому живому. Індуїзм закликає людину бути миролюбною, терплячою, лагідною, чесною в думках і вчинках. Індуїзм не має стрункої системи церковної організації й ієрархії. Усі ці особливості індуїзму у ХІХ ст., як і в попередні століття, багато в чому визначали традиційні основи індійського суспільства.

ІНІЦІАЦІЯ – система звичаїв, пов'язаних з переведенням хлопців і дівчат у віковий клас дорослих чоловіків і жінок. Існувала практично в усіх древніх народів світу, а також у Середньовіччя і Новий час. Так само називаються й інші обряди посвячення у члени тієї або іншої організації або групи.

ІНТЕРВЕНЦІЯ – насильницьке втручання одної або кількох держав у внутрішні справи іншої держави. Існує інтервенція військова, економічна, дипломатична, ідеологічна.

ІСЛАМ (з арабської الإسلام – «підкорення», «покірність») – Іслам є другою за чисельністю релігією у світі після християнства, нараховуючи приблизно 1,8 мільярда мусульман у всьому світі. Створення ісламу датують VII століттям, що робить його наймолодшою з основних світових релігій. Іслам зародився в Мекці, на території сучасної Саудівської Аравії, де народився і проводив свою релігійну діяльність пророк Мухаммед.

Слово «іслам» означає «підпорядкування волі Бога». Послідовників ісламу називають мусульманами. Мусульмани є монотеїстами і поклоняються одному, всезнаючому Богу, який арабською мовою відомий як Аллах. Послідовники ісламу прагнуть жити в повній покорі Аллаху. Вони вірять, що ніщо не може статися без дозволу Аллаха, але люди мають свободу волі. Іслам вчить, що слово Аллаха було відкрито пророку Мухаммеду через ангела Гавриїла. Мусульмани вірять, що кілька пророків були послані навчати закону Аллаха. Вони поважають деяких із тих же пророків, що й євреї та християни, включаючи Авраама, Мойсея, Ноя та Ісуса. Мусульмани стверджують, що Мухаммед був останнім пророком. Мечеті – це місця відправлення мусульман. Деякі важливі ісламські святині включають храм Кааба в Мекці, мечеть Аль-Акса в Єрусалимі та мечеть пророка Мухаммеда в Медіні. Коран (або Коран) є основним священним текстом ісламу. Хадиси – ще одна важлива книга. Мусульмани також шанують деякі матеріали, знайдені в іудейсько-християнській Біблії. Послідовники поклоняються Аллаху, молячись і читаючи Коран. Вони вірять, що настане день суду і життя після смерті. Центральною ідеєю ісламу є «джихад», що означає «боротьба». Хоча цей термін використовувався в негативному плані в культурі, мусульмани вважають, що він стосується внутрішніх і зовнішніх зусиль, спрямованих на захист своєї віри. Хоча рідко, це може включати військовий джихад, якщо потрібна «справедлива війна».

КААБА – головна святиня Ісламу у «священній мечеті» аль-Масджид аль-Харам у Мекці. Кааба – головний об’єкт хаджу.

КАБАЛА – форма особистої залежності, пов’язана з позикою. Особа, яка не повернула боргу, потрапляла у залежність від кредитора на певний термін.

КАДІ – суддя у країнах мусульманського Сходу, який розглядає цивільні і карні справи. Керується шаріатом. Іноді виконують функції нотаріусів.

КАСТИ – замкнуті групи осіб, що виокремилися на основі виконання багатьма поколіннями спеціальних соціальних функцій, спадкових занять, професій. Касты утворюють ієрархію. Між ними встановлюються суворі взаємини, розмежування прав і обов’язків. Касты існували в деяких країнах стародавнього світу (наприклад, у Єгипті, Індії). В Індії касты існують і сьогодні. У першій половині ХХ ст. у цій країні налічувалося 365 каст і підкаст, життя яких визначається суворими правилами, освяченими індуїзмом. У переносному розумінні касты – замкнуті громадські групи.

КОНТРИБУЦІЯ – платежі, що накладаються переможцем на переможеному у війні державу. Примусовий грошовий збір із населення захоплених земель.

КОНЦЕСІЇ – договір про передачу національним або іноземним фірмам на певних умовах в експлуатацію на тимчасовий термін ділянок землі, джерел природних багатств або господарських об’єктів, які належать державі.

КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА – політика високорозвинених держав, спрямована на експлуатацію ресурсів колоній і залежних країн, на підтримку свого панування над колоніями та створення нових колоній.

КОЛОНІЗАЦІЯ – заселення й освоєння незаселених, глухих земель країни (внутрішня колонізація), а також основа поселень за межами своєї держави, у тому числі за рахунок захоплення чужих земель (зовнішня колонізація). Процес колонізації відомий із давніх часів, коли колонії засновували фінікійці, древні греки і римляни. У ХVІ ст., після Великих географічних відкриттів, почалася великомасштабна колонізація європейськими країнами багатьох територій земної

кулі. Процес цей часто супроводжувався війнами, пограбуваннями, насильством щодо місцевого населення більшої частини Америки, Африки, значної частини Азії, а з XVIII ст. – Австралії і Океанії. Упродовж XX ст. майже всі колишні колонії здобули незалежність.

КОЛОНИЯ – поселення громадян за межами своєї країни; країна або територія, що перебуває під владою метрополії, позбавлена будь-якої політичної й економічної самостійності та управляється на основі спеціального режиму.

КОМПРАДОР (з португальської *comprador* – «покупець») – місцевий торговець, підприємець, що є посередником між іноземним капіталом і національним ринком країни, яка розвивається.

КОКУТАЙ (з японської 国体 – «тіло нації», або «державний організм») – концепція, яка стала офіційною та правовою доктриною Японії у період Мейдзі (1868–1912 рр.). Згідно з вченням школи Міто, керованої Аїдзава Сейсісан (1782–1863), кокутай – це специфічна японська національно-державна спільність, що поєднує в собі світ богів «камі» та імператора, японський народ та японські острови.

Сучасні японські релігієзнавці Мураками Сігеесі та Ямагуті Сатосі визначають кокутай як дух нації, суть якого полягає в особливому статусі імператора як сполучної ланки між світом богів та світом людей. Деякі японські історики стверджують, що кокутай – це ідеологічна концепція держави початку XX століття, в основі якої лежить ідея божественного походження династії японських імператорів. Унікальність кокутай визначається також у тому, що японська династія імператорів безперервна, що Японія єдина країна у світі, яка успадкувала «божественне» управління країною.

КОРАН – головна священна книга мусульман, що є зібранням проповідей, настанов і заклинань, молитов, повчальних розповідей та притч, виголошених пророком Мухаммедом у Мецці і Медині. Водночас вона регламентує релігійні церемонії, морально-правові настанови, визначає норми поведінки прибічників ісламу.

КОСМОПОЛІТИЗМ – ідеологія, що пропагує зречення від національних традицій і культури, заперечує державний та національний суверенітет.

ЛАМАЇЗМ – (від слова «лама» – монах, жрець) одна з течій у буддизмі; поширена в автономних районах Тибету та Внутрішньої Монголії (КНР), МНР, а також в окремих районах Непалу та Індії. Як релігія Л. надзвичайно еклектичний. Поряд з відходом від мирського життя і спогляданням, у Л. велике місце займають магія та віра у численні місцеві божества.

ЛАЇЦИЗМ (з французької *Laïcité* – рух за секуляризацію). В історичній науці секуляризація – вилучення чогось із церковного, духовного відання та передача світському, цивільному підпорядкуванню. Зазвичай використовується для опису вилучення державою у церкви її земельної та іншої власності. Основна вимога цього руху – усунення впливу релігії в різних сферах суспільства.

ЛЕГІСЛАТУРА (з латинської *legislator* – «пропонує закони») – термін який у юридичній і політичній літературі відповідає слову «парламент». У англійській літературі «парламентами» зазвичай іменують законодавчі органи країн, що входять в Британську Співдружність, а відносно парламентів інших країн застосовується термін «легіслатура».

«ЛІНІЯ ДЮРАНДА» – індо-афганський кордон, встановлений в 1893 році за згодою Мортімера Дюранда, секретаря закордонних справ англо-індійського уряду, з еміром Афганістану Абдурахман-ханом.

ЛОЙЯ-ДЖИРГА (з пушту *لوړه جرگه* «велика рада») – всеафганська рада старійшин (представників етно-племенних груп), яка нерегулярно збирається для вирішення нагальних питань (наприклад, обрання короля).

ЛЯН – традиційна китайська міра ваги. Дорівнювала близько 37 г.

МАХАРАДЖА – титул правителя в Індії до 1956 р.. У середньовіччі застосовувалося до великих феодалів – правителів незалежних князівств. У 1956 р. махараджі були позбавлені політичної влади.

МАХАЯНА – одна з двох основних течій буддизму. Виникнувши в Індії, махаяна на початку н.е. стала поширюватися у країнах Азії: Китаї, Тибеті, Японії, Кореї, В'єтнамі, Монголії й ін. Згодом проголосила божественність Будди, створила дуже складний культ і ритуали.

МЕДЖЛІС – назва парламенту в країнах Середнього Сходу та інших мусульманських країнах.

МЕМОРАНДУМ – дипломатичний документ, у якому зазначаються певні оцінки уряду з будь-яких питань.

МЕККА – місто на території Саудівської Аравії, головний релігійний центр ісламу.

МЕЧЕТЬ – культова споруда у мусульман. Перша мечеть була побудована в поселенні Кааби недалеко від Медіни у першій чверті VIII ст.

МЕТРОПОЛІЯ – держава, що володіє колоніями.

МОЛОДОАФГАНЦІ – національно-патріотичний рух в Афганістані, що зародився на початку XX ст. в колах прогресивних афганських чиновників, офіцерів, ліберальних поміщиків та купців.

МУХАММАД (570 – 632 рр.) – засновник ісламу, шанується як пророк. У 609 або 610 р. отримав одкровення від Аллаха і виступив у Мекці з проповіддю нової віри.

НАМАЗ – один з головних обрядів ісламу, що полягає у щоденній, як правило, п'ятикратній молитві та обмивання, що передує їй.

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ (оттоманська) – прийнята в літературі назва турецької держави на чолі з султаном, що склалася у XIV–XVII ст. у результаті турецьких завоювань в Азії (Мала Азія, західна частина Закавказзя, Сирія, Палестина, Ірак, частина Аравії), в Європі (увесь Балканський півострів, середня і нижня течії Дунаю, Крим, Кубань тощо), в Африці (північ континенту, від Єгипту до Алжиру включно). Управляла багатонаціональною імперією династія султанів Османів (родоначальник Осман I правив у Малій Азії з 1300 р.). У XVII – на поч. XX ст. Османи втратили велику частину своїх володінь у Європі та Африці. Після поразки у Першій світовій війні Османська імперія розпалася.

ОСМАНІЗМ – політична концепція державного устрою, що виникла серед «нових османів» у період, що передував першій Конституції Османської імперії (1886–1888). Появі оттоманізму сприяли реформи Танзимату, зокрема виданий в 1856 році султанський рескрипт Хатт-і хюмаюн, в якому відзначалася повну рівність підданих всіх конфесій, а також Закон про національності 1869 року, що

запроваджував загальне османське громадянство незалежно від релігійної та етнічної приналежності.

ПАНАРАБІЗМ – політична доктрина, в основу якої покладена ідея спільності історичної долі, мови, релігії і культури арабських народів.

ПАНТЮРКІЗМ – світська націоналістична доктрина, поширена в державах, населених тюркськими народами, в основі якої лежать ідеї щодо необхідності їхньої політичної консолідації на основі етнічної, культурної та мовної спільності. Сформувалася у другій половині ХІХ століття.

ПАНЧАЯТ – виборна сільська рада, яка очолювала общину в Індії.

ПАТЕРНАЛІЗМ – політична доктрина і практика, відповідно до якої народ безпосередньо потребує батьківської уваги, піклування з боку влади, а громадяни, мов неповнолітні діти, без підтримки й сприяння влади не здатні зрозуміти, що є вигідним для них, не спроможні самотужки досягти мети, задовольнити власні потреби.

ПОРТА (Оттоманська Порта, Висока Порта) (з французької porte – «двері», «ворота») – прийнята в історії дипломатії та міжнародних відносин назва уряду (канцелярія великого візира та дівана) Османської імперії. Іменувалася так за назвою воріт, що вели у двір великого візира. Назва почала використовуватися із ХV ст. (початку величі Османської імперії).

ПРОТЕКТОРАТ – у міжнародному праві одна з форм залежності держав, установлювана нерівноправним договором, за яким одна держава (протектор) бере на себе представництво іншої держави у зовнішніх стосунках і визначає його зовнішню політику; при цьому зберігається певна автономія у внутрішній політиці.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ – система економічних заходів щодо обмеження національної економіки будь-якої країни від іноземної конкуренції (зокрема митна політика, що обмежує імпорту товарів).

РЕГЕНТСТВО – тимчасове колегіальне або одноосібне виконання повноважень глави держави у монархічних країнах через вакантність престолу, малоліття, хвороби або відсутність монарха.

САМУРАЇ (з японської 侍 – «той, хто служить») у феодальній Японії в широкому сенсі – світські феодала, у вузькому – військово-феодальний стан дрібних дворян, що володіли монополією на носіння зброї. У сучасній Японії є уособленням «військового духу».

САНСКРИТ – одна з літературно унормованих давньоіндійських мов.

САНКІН КОТАЙ – система заручництва князів у Японії.

САТЪЯГРАХА – техніка та мистецтво політичної боротьби, заснованої на певній філософії. (санскр. सत्याग्रह, IAST: satyāgraha, «стояння в істині», «тримання за істину», «завзятість в істині») – тактика ненасильницької боротьби за незалежність у двох формах (неспівробітництва та громадянської непокори), розроблена Мохандасом Ганді в Індії в період англійського колоніального панування.

СВАДЕШІ – одна з форм індійського національно-визвольного руху, що передбачала досягнення незалежності від Британської імперії та покращення економічних умов в Індії шляхом дотримання принципів самостійності.

СВАРАДЖ – (санскр., буквально – своє правління), програмне політичне гасло національно-визвольного руху в Індії, закликала до боротьби проти англійського панування, за самоврядування. З'явилося на початку ХХ ст. і, як програмну вимогу, вперше було прийнято на калькутській сесії Індійського національного конгресу (ІНК) в 1906 році.

СЕПАРАТИЗМ – прагнення до відособлення, відокремлення (наприклад, прагнення населення будь-якої області відокремитися від держави й отримати незалежність). Відомі баскські сепаратисти в Іспанії, курдські в Туреччині, чеченські в Росії і т. д..

СЕПАРАТНИЙ МИР – мирний договір, укладений із супротивником однією з держав, що входять у союз країн, які ведуть війну без відома своїх союзників (наприклад, Брестський мир підписаний Росією з Німеччиною під час Першої світової війни).

СИКХІЗМ – релігійно-реформаторський рух в індуїзмі, а пізніше – самостійна релігія в Індії. Виник на рубежі XV–XVI ст. Засновником сикхізму був Нанак (1469–1538 рр.). Для сикхізму характерні: віра в єдиного Бога – Творця (як в ісламі), заперечення ідолопоклонства, каст,

визнання рівності усіх сикхів перед Богом і заклик до священної війни з ворогами віри (остання обставина спричинила наприк. ХХ ст. спалах сикхського екстремізму).

СИПАЇ (мовою хінді та перською – «воїн», «солдат») – наймані солдати в Індії, що вербувалися в англійську колоніальну армію з місцевих жителів із середини ХVІІІ ст. і до 1947 р.

СУЛТАН – титул мусульманського світського правителя. Його носили правителі держав Сельджуків, Османської імперії, Делійського султанату й інших держав Азії та Африки.

СУННА – священний переказ мусульман, що складається з хадисів. Оформився у VІІ–ІХ ст. Містить розповіді про життя і вислови пророка Мухаммеда, які пояснюють і доповнюють Коран.

СУНІЗМ – головний напрям в ісламі, що визнає священною разом з Кораном і Сунну – збірку розповідей (хадисів) про життя і діяльність Мухаммеда.

СУФІЗМ – (араб. Ат-тасаввуф – містицизм), як містико-аскетична течія в ісламі вперше з'явився на рубежі VІІІ–ІХ ст. у західних регіонах мусульманського світу (Єгипет, Сирія, Ірак) під впливом східно-християнського чернецтва. До Х ст. суфізм, відокремившись від аскетизму, складається в прогресивну для свого часу самостійну релігійну філософсько-моральну течію у рамках ісламу і широко поширюється по всьому мусульманському світу.

СЬОГУН – (полководець) титул військових правителів Японії (1192–1867 рр.)

СХІДНЕ ПИТАННЯ – у дипломатичній та історичній літературі термін, що означає ХVІІІ–ХХ ст. цілий комплекс суперечностей, пов'язаних із послабленням Османської імперії, що перебувала на межі розпаду, а також прагненням народів, котрі населяли імперію, завоювати національну незалежність і боротьбою сильних європейських держав за розподіл її володінь. Деякі вчені під цим терміном розуміють ширші проблеми Близького й Середнього Сходу і Кавказу.

ТРАДИЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО – тип суспільства, що живе в умовах багатоукладної, технічно і технологічно консервативної економіки, не орієнтованої на розширене відтворення, переважання в

соціальної структурі станових, кастових, корпоративних зв'язків і стосунків, мінімальної соціальної мобільності, патріархальної, традиціоналістської духовної культури.

ТРИАДА – одна із загальних назв численних антиманьчжурських таємних товариств, що існували в Китаї у XVIII–XX ст.

УЛЕМИ – мусульманські богослови. Вищий стан богословів і законознавців у країнах ісламу.

УММА – спільнота мусульман як релігійна громада.

ФЕТВА – рішення експертів-богословів в ісламі з будь-якого питання, що ґрунтується на принципах ісламу та на прецедентах мусульманської юридичної практики.

ФЕЛАХИ – в арабських країнах осіле населення, що займається землеробством, селяни.

ХАДЖ – паломництво мусульман у Мекку до храму Кааба для здійснення жертвопринесення під час свята Курбан-байрам. Вважається одним з основних обов'язків мусульманина, який хоча б один раз у житті за наявності засобів і здоров'я зобов'язаний здійснити хадж.

ХАДЖІ (хадджи) – почесний титул мусульманина, який здійснив паломництво в мекку (хадж). Слово «хаджі» ставиться перед власним ім'ям.

ХАЛІФ – верховний правитель в ісламських країнах, духовний і світський глава мусульманської общини або мусульманської держави – халіфату. Халіфи вважалися наступниками пророка Мухаммеда – посланця Аллаха. З часу приходу до влади династії Омейядів їх стали вважати наступниками самого Аллаха.

ХАЛІФАТ – мусульманська теократична держава з халіфом на чолі. З X ст. так називали державу, що утворилася на Близькому і Середньому Сході, Північній Африці, Середній Азії в результаті арабських завоювань VII–IX ст. З X ст. на титул халіфів претендували представники різних династій, а тому існували халіфати Аббасидів, Фатімідів, Кордовський. До 1924 р. халіфами іменували себе султани Османської імперії.

ШАХ – титул монарха в деяких країнах мусульманського Близького і Середнього Сходу та в Індії. Вперше вжитий Сасанідами в Ірані.

ШАРІАТ – сукупність юридичних і мусульманських норм ісламського права, що склалися у XII ст. На шаріаті засновані сучасні законодавства мусульманських держав.

ШЕНЬШІ (з китайської 紳士 – «вчені мужі, що носять широкий пояс», який у давнину був символом влади) – окрема частина представників правлячих кіл у Китаї. До шеньші належали особи, які здали іспити на вчений ступінь, який забезпечував їм можливість обіймати державні і громадські посади. Шеньші забезпечували кадри для всіх ланок державного апарату і місцевого самоврядування, виступали охоронцями офіційної конфуціанської ідеології, традицій тощо. Верства шеньші утворилася у період II ст. до н.е. і X ст. н.е.. Після скасування у 1905 р. екзаменаційної системи термін «шеньші» ще продовжував застосовуватися. Але після утворення КНР у 1949 р. стан шеньші було ліквідовано.

ШИЇЗМ – другий за значенням (після сунізму) напрям в ісламі. Виник наприкінці VII ст. Розходиться із сунізмом у питанні про священні книги, а головне, про порядок спадкоємності влади. Не визнає світської влади, вважаючи імамів єдиними законними правителями мусульман.

ЯНИЧАРИ – у дослівному перекладі з турецької означає «нові солдати». Вони були привілейованими підрозділами піхотинців, які безпосередньо підпорядковувалися Османському султану, формувалися за його наказом і під його особистим контролем. Яничари були серед небагатьох постійних військових підрозділів у середньовічній Європі. Їхній корпус вперше сформували за часів султана Мурада I, який правив у другій половині XIV століття. Яничари формувалися з відібраних у сім'ях християн хлопчиків, будучи насильно наверненими до ісламу і пройшовши жорстку підготовку, вони ставали фанатичними слугами Порти. Тривалий час яничари відігравали величезну роль на полях битв і в дворцевих інтригах Османської імперії.

Електронне навчальне видання

Оксана Горбачик, Олександр Козій

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ І АФРИКИ

Частина 1

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

Редактор

Ірина Невмержицька

Технічний редактор

Лужецька Ольга

Коректор

Артимко Ірина

Здано до набору 07.02.2023 р. Формат 60x90/16. Папір офсетний. Гарнітура Times. Наклад 50 прим. Ум. друк. арк. 3,500. Зам. 6.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. (Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, к. 31.